

***Lyyli* johdannaisineen**

Nykysuomen sanakirja mainitsee *lyylin* harvinaisena 'palvontaa' tai murt. 'onnea' merkitsevänä sanana. Verbijohdannainen *lyylitellä* — joskus *lyylittää* — tarkoittaa saman lähteen mukaan 'palvoa (uhrimenoilla tms.)'.

Jo Gananderin sanakirja tuntee *lyyli*-pesyeen ja antaa siitä verrattain hyvän yleiskatsauksen: »*Lyyli* -lin s. fart, skott, lycka — lyckskott, et ijl. impetus — fortunium — *lykkää lyyli minullengin v. ijli* — *Se on hyvässä lyyliissä är full, har god dosis af drycker* — — — item och ond, rörd af affekt — *innosa on* — idem. *Lyyli*paikka — [.kalmisto.] Offerställen i skogslundar i Ryska Carelen. *Lyyliän* 1. *Lyyli*tän -ttää v.a. ofrar under trån.» — Renvall noudattaa sanakirjassaan samaa linjaa — *lyyli* 'impetus, motus animi vehementior', *lyyliän*, *lyylitän* 'sacrificia ejusmodi offero 1. cerebro'. Hän täydentää kuitenkin merkityksen osalta haku-sanaa *lyyli*paikka 'locus in nemoribus ubi Carelii interiores, superstitiosi, sacrificia varia offerre olim solebant diis vel forte manibus, unde id. ac kalmisto.'

Sen sijaan Lönnrot on *lyylin* kohdalla oudoksuttavan niukka: hän selittää sen ruotsiksi vain 'fart, själsdrift'; Kallion lisävihkossa kuitenkin on 'offer, offerande (*uhri, uhraus*); *kalastaa lyyliillä* jaga, söka skatter i hemlighet'. Verbijohdannaisten merkitysten voi katsoa olevan 'anställa offer, offera, bära fram offer'. Lisäksi on mm. *lyylitys* 'offer, blot', *lyylityspaikka* 'ställe för nedgräfd skatt' ja *-päivä* 'offerdag, trolldag (torsdag)', *lyyli*paikka 'heligt ställe i skogen'. Viimeksi mainitun kohdalla hän viittaa *lyyli*paikkaan 'heligt ställe i skogen under hedendomen, offerplats, begravningsplats (wattu- 1. wastaraunio, pyhä, käymätön, peljätty, kammottava paikka vanhain uskossa)'; lisävihkossa *Lylyjoki* tarkoittaa uhrijokea. Sellainen kuin *lyly*, *lyly* . . . merkitsee samaa kuin *lyyli*, *lyyli* . . . Vielä on mainittava *lyylätellä* = *lyyrätellä* 'vara lätt, vara förnöjd, göra ngt med förnöje' (vrt. *lyyräillä* 'sjunga, gnola, sjunga vaggvisor').

Lyyli, *lyylitellä* jne. esiintyvät Suomessa vain itämurteistossa. Savossa on paikoin *lyylin* rinnalla ä-llinen muoto *lyylä* sekä Lönnrotin mainitsema *lyylätellä* (Kangaslampi, Kangasniemi, Rantasalmi, Sulkava, Lapinlahti, Maaninka ja Pielavesi). *Lyyli*-sanueen murremerkitykset ovat paria poikkeusta lukuunottamatta samat kuin sanakirjoissa mainitut. Ne voidaan jakaa kuuteen ryhmään:

1) Hemmottelemiseen viittaava merkitys tavataan laajimmalta alueelta ja siitä on myös lukuisimmin muistiinpanoja. Varsin tavanomainen on sanonta

»pitää lyyllillä» = 'hemmotella' tai »lyyllillä pidettävä» = 'hemmoteltava': »Se un tuo Pyhikki niin rantunsorttinen että se suuttuu jos ei sitä pijiä lyyllillä» (J. Kemilä, Utajärvi), »se on pietty niin lyyllillä ettee siitä tule immeistä» (Veikko Korhonen, Rautalampi), »ainuva tytär, hyvin lyyllillä kasvatettu» (Helmi Helminen, Konginkangas), »kyllä tuo mejän muori on käyny jo niin höperöksi, että se un niin lyyllillä pijettävä» [oltava mielinkielin, sillä muori pahastuu hyvin pienestä] (Anna Oikari, Ähtäri). — Verbit *lyyllä*, *lyyllittää* ja *lyyllitellä* voivat myös merkitä 'hemmotella, hoidella, hyvittää, viihdytellä, helliä'. — Mainittakoon vielä kaksi lastenhoitoon liittyvää M. Pennasen muistiinpanoa Kesälahdelta: »Lyyli, lyyli, sanoi äiti lapselle, joka jo seiso i omin varoin puuta vasten, kehotellen lasta omin varoin joitakin askelia ottamaan — — —¹ ja *lyyllittää* 'liekuttaa kätkyttä'; »lyyllin, lyylin lasta, tulee surma vastaan».

2) Ryhmän yleismerkitykseksi voidaan sanoa 'lepyttäminen, palvominen, taikominen'. Monessa suhteessa tämä ryhmä on edellisen kaltainen, suostuttelemisen kohdistuu vain mytologisiin olentoihin tai tapahtuu lähinnä mytologisoin keinoin. Niinpä Repolassa on lyylytelty riistaa (P. Kyöttinen), Pälkjärvellä on kerrottu erään leskiemännän vielä 1905 käyneen lyylyttelemässä miesvainajaansa viemällä piirakoita kalmistoon (A. Peltomaa), Vesannolla »karhua myös lyylyteltiin i. suostuteltiin» (A. Fri), Ruskealassa »lyyllitellään, jos on silmän kipeys tai eläintautia, pannaan vahaa kuolleen ristiin, hyvitetään kalma» (F. Rantala). — *Lyylytellä* esiintyy Kontiolahdella vielä seuraavissa yhteyksissä: »Saipas ne naapurin Annin mänemään Mikolle kun poppa-Anni kävi sen lyylyttelemässä» ja »minä olen lyylytellyt tuota mejän lehme jotta se tulisi paremmin kotiin» (A. Takkunen).

Monia paikkoja on lyylytelty. Ilomantsin Ruunalampi on »lyyllitetty; siitä ei saa kaloja ongella muuten kuin että menee onkimaan kenellekään menostaan puhumatta, kun mieli saada kaloja» (H. Ikonen, Ilomantsi). Korpiselässä »lyyllitetty paikka on pyhä ja sille on osoitettava kaikkea mahdollista kunnioitusta, jos mieli säästyä paikanhaltijan vihoilta» (M. Vornanen). Tällaisesta uhrauspaikasta on myös käytetty nimitystä *lyyllipaikka*; niin Renvall kuin Gananderkin mainitsevat sellaisia olevan Kauko-Karjalassa. Suomen Karjalasta on tietoja Rääkkylästä, Korpiselästä ja Jaakkimasta (jos tällaisessa paikassa lankee, tulee *koahna* 'tauti', J. Kaikko) sekä Tohmajärveltä. Kun lyylyteltiin vainajia, niin kalmisto oli usein *lyyllipaikka*, kuten vanhat sanakirjat mainitsevat.

Kun palvomisesta on käytetty nimitystä *lyyllitys*, niin on jouduttu helposti 'taikaan, taikatapaan', sillä lepytyksen suorittaminen on myös omalla taval-

¹ Tavallisempi vastaavaa kävelyä merkitsevä verbi on *lellä*, vrt. Veikko Ruoppila, *Kansa lastensa kasvattajana* s. 15.

laan taika: »Se ol minun isänäiti, jolla ol niitä lyyliöksii», »[vasikoista karvoja otettiin niitä navetasta vietessä, jottei karjaonni hävinnyt] ne on semmoissii lyyliöksii ja lykeröimissii ne vehkeilyt» (R. E. Nirvi, Kiihtelysvaara).

Pelkkä *lyyli* — tavallisimmin kuitenkin *pyytölyyli* — voi tarkoittaa metsästystaikkaa sekä metsänriistan lepyttämistä, suostuttamista saaliin toivossa. Kehitys on ilmeisesti kulkenut lepytyksestä lepytystapaan eli taikaan. »Lyyllillä pyytäjä» on pyyntimies, jota seuraa harvinaisen hyvä onni, »mutta jonka uskottiin taasen pyynnissään käyttävän salaisia taikakeinoja, josta tuon onnen luultiin johtuvankin. Niinpä vanhus sanoi esim. Lahen vaarivainaan lyyllillä pyytäneen ja yhtenä ainoana päivänä saaneen ampumalla 40 oravaa» (I. Mannermaa, Kestilä), »[eräästä taitavasta metsämiehestä] sill o ne omat lyylise että se suap» (A. Inkilä, Juva), »ennen ne sano jostain pyytimiehestä, että se pyytää lyyllillä, jos se saa paljon riistaa. Se lyyli oli semmosta tietäjöintiä, että pyyntimies sai lintuja, vaikkei niitä olisi ollu syvänmaillakaan. Lintumatti Puokijolla pyyti lyyllillä — — — Kymmenittäin ne sai kettuja, jotka pyyti lyyllillä» (J. Kemilä, Utajärvi), »se on pannu lyylin ('taian') siihe naurishalmeese» (O. J. Mannonen, Enonkoski), »kyllä se un lyyliä [taikauskoa, taikuutta], kun ei uskalla yöllä kulkea hautausmaalla» (V. Puumalainen, Nurmes).

Neljässä toistensa naapuruspitäjässä on elättikäärmettä sanottu *lyylikäärmeeksi* (Enonkoski, Kitee, Rääkkylä, Savonranta). Nimitys johtunee tämän kotieläimen palvomisesta ja suosimisesta.

3) Metsämiestä tai muuta ammattilaista, jolla on hyvä *lyyli* ('sopivan menettelytavan tuntemus') seuraa hyvä onni. Tästä ja *lyylin* taikamerkityksestä mahdollisesti johtunee, että *lyyli* ja *lyylä* suppealla alueella tarkoittavat 'onnea', ennen kaikkea 'karjaonnea'. Onni tässä yhteydessä on lähinnä käsiteltävä menestykseksi: »*Leipälyyli* 'leipäonni, joka auttoi leivät tehdessä menestymään ja homeetta säilymään'. Mustalaisille ja kerjäläisille ei uskallettu olla antamatta leipää, etteivät ne olisi vieneet lyyliä talosta. — Jos vasikalla on huono lyyli [kasvaa huonosti tai surkastuu] nin paa vihkisormus juomakiuluun! — ku vasikalla on hyvä lyyli on se ilonen eikä oo kuralla» (Kustaa Vilkuna, Nivala), »siinä talossa oli hyvä lehmälyylä» = 'karjaonni' (Erna Ahti, Lapinlahti). Yksi tieto (karja)*lyylästä* on Pielavedeltä.

4) Juvalla taas *lyylit* tarkoittavat oikkuja ja huonoja tapoja: »[Kun joku] kurnaileiksee, ei tahoi tulla syömään, sanotaan: sillä on ne omat lyylise» »se houkututti ihtijää, sillä ol ne lyylit», »[oikukkaasta] sill o oekeen sellaiset lyylit» (A. Inkilä). *Lyylikäs* on Juvalla 'oikukas': »[Eräs seppä] on se niin lyylikäs mies. Se houkututtaa ennenko se ruppee tekemään» (id.) ja *lyylityttää* 'vaatia, että häntä palvotaan, imarrellaan tms.' (id.).

Sydän-Savossa tavataan *lyylin* rinnalla *lyylä*. Se on ehkä konstruoitu oletetusta monikkomuodosta: esim. »pitää lyyllillä», »pyytää lyyllillä», vrt.

kuula: kuulilla. Edellä mainitun 'onnen' lisäksi *lyylä* merkitsee 'perittyä tai vaistoksi tullutta (pahaa) tapaa tai ominaisuutta' (Kangasniemi, Maaninka, Piela-vesi): »Sillä [menestyvällä] on ne omat lyylänsä» (A. Nissinen, Piela-vesi).

5) Verbi *lyylätellä* tarkoittaa etupäässä heilumista ja kepeästi liikkumista. Rantasalmelta on tieto, jonka mukaan karhu tanssia lyylätteli. Juvalla ja Kangaslammella tämä verbi merkitsee taas kepeästi kulkemista, ja O. Reposen Sulkavalla tehdyssä muistiinpanossa voitaneen selittää merkitykseksi 'heilutella'. *Lyylitellä* voi esiintyä samassa funktiossa: »Tanssissa [»kaksi henkeä»] nainen lyyllitteli — — — tanssi tasaisin askelin, hiukan käännellen kylkiään — — —» (M. Pennanen, Kesälahti).

6) Kangaslammella ja Maaningalla tunnetaan sananlasku »kun lehmä on lyylässään, niin se itse härkensä valitsee», ts. esim. 'jos tyttö pitää pojasta, niin poika pääsee ilman muuta hänen mukaansa', Maaningalla on myös sanottu 'härällä olemisesta': »kyllä siinä lehmät ovat lyyllällä», ja juopuneesta: »onpa tuo aika lyylässä» (A. Pylkkänen, Maaninka). Viimeksi mainitun tapainen tieto esiintyi jo Gananderilla.

Pesyeessä on vielä joitakin yksityisiä merkityksiä. Vuoksenrannassa *lyyli* nimitystä käytetään oikukkaasta ja häijystä ihmisestä (Aino Heikkonen). Sakkolasta muistiinpannussa kansanrunossa tavataan sama merkitys: Ei oo meitä lyylin lyyvä, sitta sormen siippajella (*lyyli* 'kehno mies') SKVR V₃ 604, 605, 1095 ja Sortavalasta: Voi, sanon onneton osoani, voi sanon lyyli lykkyäni SKVR VII₂ 2063. — Muuten kansanrunoissa *lyyli* johdannaisineen tavataan merkityksissä 'palvominen' (SKVR I₄ 836:250, 410:79, VII₅ 3238:6, 3332:30), 'lahja, uhri' (VI₂ 2063:18, VII₄:1602, 1603) ja 'taika' (VII₅ 3400, IX₄ 1067).

Rovaniemellä on sanottu koirasta, jolta lihapala menee hyvin kurkusta alas: »sillä on hyvä painumalyyli», ja pallopelissä nopealiikkeisestä henkilöstä: »sillä on hyvä lyyli» (Simo Hämäläinen).

Lyyli tavataan myös karjalan kielessä tarkoittamassa lähinnä vastusta, syytä ja vikaa: »Lyylellä šiinä on lapsen, itkurin kera», »šiinä sitä lyylellä olet» [olet vaikeassa olotilassa, pahantapaisen lapsen, miehen, humalaisen lepyttelemisessä, kärsimässä pahaa kohtelua pahoinpitelyä] (I. Marttinen, Vuokkiniemi), »en tiä mi siel on lyyli, mintäh ei kazva» (E. V. Ahtia, Suojärvi), »[kun joku suunnittelee jotakin työtä tai yrittää jotakin ja se ei sitten toteudu, epäonnistuu, sanotaan] moized lyyled löytää» (R. E. Nirvi, Suistamo), »ittšeh lyyf oli, a muil lyylen lykkäi» (E. V. Ahtia, Säämäjärvi). — Tämän lisäksi tavataan myös merkitys 'onni, kohtalo': »Moizen lyylen lykkäi jumala; miun lykky moizeh lyyleh vedi», »pahah lyyleh puutuin» (E. V. Ahtia, Suojärvi) sekä — 'keino': »Se lyyf oli hyvä, barižan andoi se lyyli» (E. V. Ahtia, Säämäjärvi).

— *Lyylikäs* on selitetty 'joka aina löytää verukkeita, onnellinen' ja *lyyletöi* 'verukkeeton, onneton' (E. V. Ahtia, Säämäjärvi).

Sen sijaan *lyylistä* johdetut verbit tarkoittavat vain hellimistä ja palvomista; kerran vain on merkitykseksi sanottu 'onnistaa':

lyylittää 'hellitellä (lasta), tuudittaa, houkutella, lepyttää, palvoa, mielistellä, noudattaa mieltä, suostutella, kiinnostaa, onnistaa, hemmotella',

lyylitellä 'houkutella, helliä, hemmotella, pitää hyvänä, lepyttää, lohdutella, suostutella'.

Pohjanvalon Salmin murteen sanakirjan mukaan *lyyli*-pesye merkitsee yksinomaan hemmottelemista.

Lyydin kielen sanakirjassa *lülüm* on 'lapsen kätkyt, vivusta riippuva' ja *lülitädä* 'soudattaa lasta kätkyssä (jalalla)'.

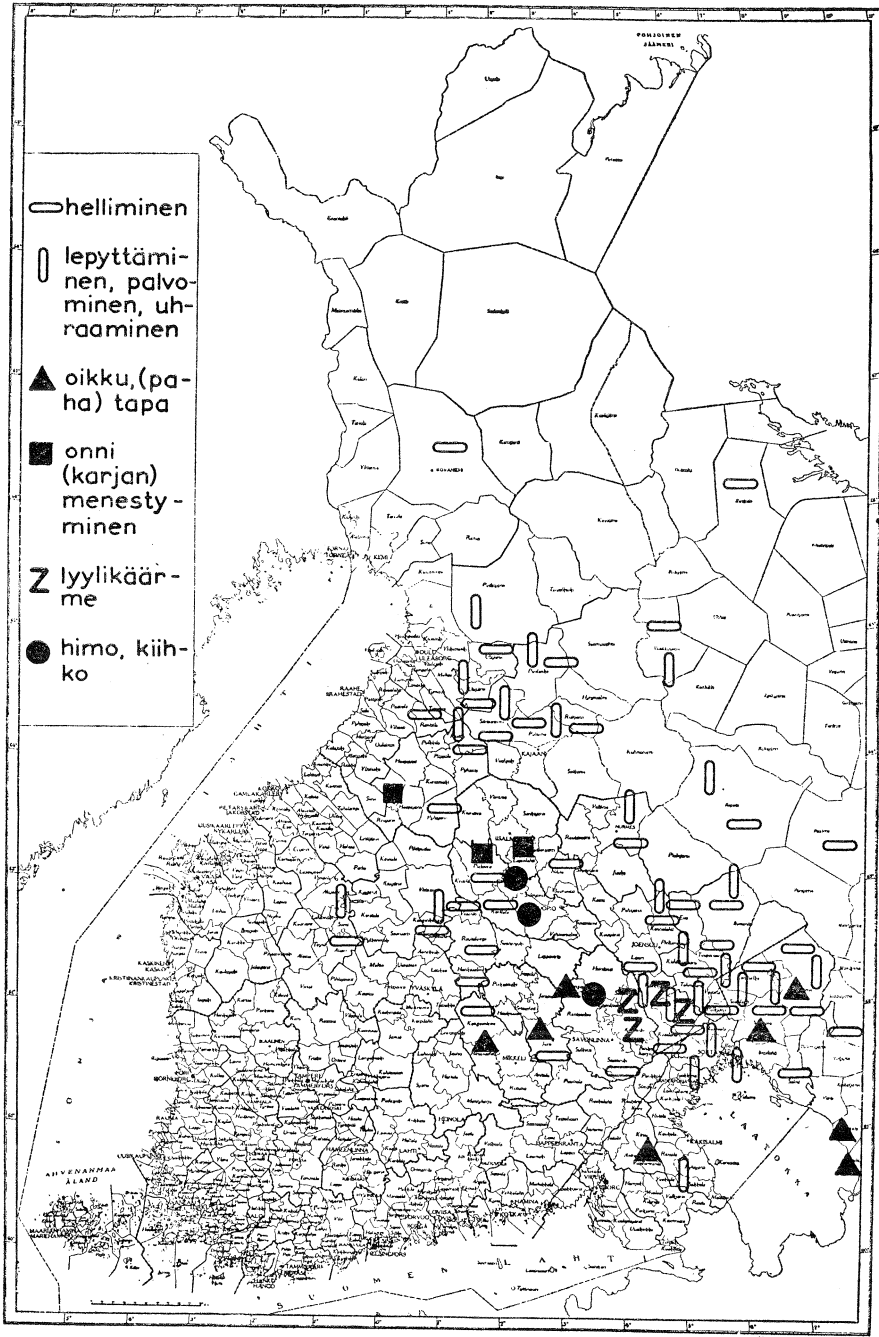
Lyylin ja *lyylittämisen* varhaisin merkitys on jokin sellainen kuin 'hemmotella, tuudittaa, keinuttaa kätkyttä', Tämä merkitysryhmä on laaja-alaisin ja siitä on runsaimmin tietoja. Vanhoissa sanakirjoissa se ei tosin esiinny lukuunottamatta Lönnrotin epäsuoria tietoja, mutta on huomattava, että entisajan sanakirjantekijät olivat ennen kaikkea kiinnostuneita »vakavista sanoista». Tämän näkee mm. siitäkin, että *lyylipaikka* mytologisena ja eksoottisena kaukokarjalaisena sanana ja ilmiönä on saanut suurimman huomion osakseen. — Toisekseen *lyylin* äänneasu on ominainen lasten kielen sanoille, verrattakoon sitä vain *lullaan* ja *lelliin*.

Tästä merkityksestä on helposti jouduttu 'palvomiseen, suostuttelemiseen, lepyttämiseen', siitä edelleen 'taikomiseen (= sopivien suostuttelutapojen tuntemiseen)' ja tästä vihdoin mahdollisesti 'onneen' (lyyllillä metsästää = onnella tai taialla metsästää, metsästää menestyksellisesti).

Liiaksi kehdossa heiluteltu ja lellitely lapsi tulee helposti oikulliseksi. Hän on *lyylikäs* kuten Juvan seppä («se houkuttaa ennenko se ruppee tekemään») tai kuten Itä-Karjalassa 'joka aina löytää verukkeita'. Näin voi selittää sellaiset *lyylin* merkitykset kuin 'oikku, syy, veruke, vika' — viimeksi mainittu voi johtua pahansuovasta taiasta, jonka takia jokin ei menesty — sekä 'paha tapa, (huono) peritty tapa'. Sen sijaan 'pahansisuinen ihminen'-merkitys voi johtua suoraan lellittelynimityksestä, kuten *juoppolalli* tai *lellu* ja *lulli* 'saamaton ihminen'.

Heilumisen ja liikkumisen merkitys taas saattaa periytyä liekuttamisesta, tuudittamisesta ja ehkä tanssimisestakin, kuten pian huomaamme.

Sen sijaan sanontaa »olla lyylässä» = 'olla kiimassa, humalassa' ei ole aivan yhtä helppo selittää; sen voi yhdistää melkein mihin vain, mutta varmaa asiasta ei voi sanoa. Esiintymisaluehan on Sydän-Savo, joten kysymys saattaa olla paikallisesta erikoisuudesta, jota oma *lyylä* muoto on voinut vielä korostaa.



— On muuten merkittävää havaita, kuinka savolaisalueella *lyylä* ja osin *lyyli* on rinnasteinen 'haltijaonnen' kanssa. *Lyylikäärme* on lähellä haltijakäärmettä, *lehmälyylä* on 'karjaonni', joka voi kadota, huonon lyylän voi periä kuten huonon haltiankin, ja juoppohan on lyylässä, »innoissaan» eli haltioissaan.

Lyylille on ajateltu kahdenkinlaista etymologiaa. Toisesta näistä *lyyli* saa sen sijan, joka nykyään sanalla *löyly* on laajan sgr. vastineryhmän suomalaisena edustajana (vrt. Budenz, MuSz ss. 693—4, Wichmann FUF 15 s. 29). Toisessa taas Y. H. Toivonen on viitannut mahdollisuuteen, että *lyyli* olisi yhteydessä erääseen ostjakkilaiseen rukoilemista merkitsevään verbiin (FUF 20 s. 64). Sana on Karjalaisen muistiinpanema, mutta ei esiinny hänen sanakirjassaan.

Oheisesta kartasta ilmenee, että *lyyli* esiintyy pelkästään itäisillä murrealueilla. Jo tältä pohjalta sitä on vaikea pitää edes kantasuomalaisena. Äänneasu puolestaan viittaa selvästi Lallwort-suuntaan, ja tällaiselle pohjalle on vaikea rakentaa kestäviä etymologioita. On kuitenkin mahdollista, että *lyylille* tavataan vastine itämurteiden, karjala-aunuksen ja lyydin ulkopuolelta, nim. venäjän sanassa *ljuli*, *ljulju*. Vasmerin etymologisen sanakirjan mukaan se on »Interj. 'eia popeia', *ljul'ka* 'Wiege', *ljul'kat* 'Kinder in den Schlaf singen', ukr. *ljul'i*, *lul'i* — — — 'einlullen', bulg. *ljul'ēja*, *ljul'am* 'wiege', serbokr. *ljuljati* — — —.² Dal mainitsee *ljulju* — — — *ljulju* olevan kertosaakeena lasta kehossa nukutellessa. Se voi olla myös kertona piirilaulussa ja jopa merkitäkin 'piirilaulua'.³

On monia seikkoja, jotka puolustavat *ljulin* ja *lyylin* rinnastamista. Ensiksi-kin molemmat sanat merkitsevät osaltaan kehtoa (vrt. lyyd. *lūlem*, bulg. *ljuljem*) tai kehtolaulua (Lrt. *lyyli*, *lyyli* = *lyyly*, *lyyly*; *lyylätellä* = *lyyrätellä*, *lyyritellä* 'sjunga vaggvisor'; lisäksi kansanrunoudessa »lyyli, lyyli lasta» jne.). Lähempänä venäjän kielen aluetta kirjaan pannut tiedot lyylitellä sanan merkityksistä muistuttavat enemmän ven. *ljulin* merkityksiä kuin kauempana Sisä-Suomessa esiintyvät käytännöt. *ljulju* sanalla on lisäksi piirilaulun merkitys, ja suomessa on taas tanssimisesta käytetty *lyyli* sanan johdannaisia. — *Lyylin* esiintymisaluetta kuvaava kartta liittyy läheisesti niihin karttoihin, joita on eräistä venäläisistä lainoista suomen murteissa.⁴

Yhdistämistä taas saattaa vastustaa *lō:n* substituiminen pitkällä *y*:llä. Koska kysymys kuitenkin on liudentuneesta äänneestä, niin etuvokaalisuus ei ole aivan odottamaton.⁵ Toisaalta *lyydi* on venäjäksi *ljud*.

ASKO VILKUNA

² Max Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch II s. 78.

³ Dal II s. 738 (4. painos).

⁴ Veikko Ruoppila KV 34 s. 160, Asko Vilkuna FFC 164 s. 181.

⁵ Jalo Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme s. 60.

Le finnois *lyyli* et ses dérivés

Le substantif verbal *lyyliminen* indique l'action de »procéder à des rites magiques, d'apaiser les divinités, de les adorer», mais aussi celui de »caresser, de bercer un enfant». Cette dernière signification est certainement

la plus ancienne. On ne trouve le mot qu'en Finlande orientale et en Carélie, et il s'agit d'un emprunt au russe, cf. *ljul'ka* »berceau», *ljul'kat'* »chanter une berceuse à un enfant pour le faire dormir».

ASKO VILKUNA